

- Zeynep Uysal (Yay. Haz.), *Edebiyatın Omzundaki Melek: Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar*, İstanbul: İletişim, 2011, 437 s.

Değerlendiren: Abdulhamit Kırmızı*

Edebiyatın tarihe dönüşü müverrih taifesinde muhteşem bir epistemolojik krize yol açtı. Poststrüktüralist postmodernizm tarihçiliğin özünü anlatı (*narrative*) hakkındaki tartışmalar bağlamında derinden sarstı. Tarihsel-kurmaca ya da tarihyazımı-edebiyat şeklindeki ayırım aşındı. Sistem teorisyenlerinin, nicel tarihçilerin, yeni-pozitivistlerin tarihi temel bilimlere yaklaştırma çabaları söndü. Dil, artık geçmiş hakkındaki bilgiyi aktaran nötr bir araç olmaktan çıktı; anlamı doğuran ve değiştiren bizatihi dildi. Tarih geçmişin kendisi değildi ve tarihçi geçmişi aktarmıyor, onu yaratıyordu.

Barthes, 1967'de "çektığı diskur"la (*Discourse on History*) tarihyazımında pusulayı oynattı. Tarihsel söylemin hakikate ancak işaret edebileceğini ve tarihsel vakiya dayandığını iddia eden anlatıyla kurmaca arasında fark olmadığını söyleyen Barthes, hakikatin doğru temsilini üretmek iddiasındaki tarihin ancak bir gerçeklik yanılması sağladığını gösterdi. Kralın çıplak olduğunu asıl haykırırsa Hayden White oldu. 1973'te yazdığı *Metahistory* ile Barthes'ın açtığı yolu genişleten White, tarihsel öykülendirmenin işleyişini ve türlerini ortaya serdi.

Edebiyatın Omzundaki Melek kitabında Zeynep Uysal, edebî eleştiri kaynaklarına (Compagnon, Lukacs ve Dolezel'e) dayanarak bu gelişmeleri aktarırken Barthes'a değinmeden White'tan bahsediyor, ancak atladığı bu kilometre taşını Erol Köroğlu anarak eksikliği gideriyor. Uysal'ın (Köroğlu ve Fatih Altuğ gibi) Lubomir Dolezel'e, (Irmak gibi) Antoine Compagnon'a, (yine Köroğlu gibi Cohn'u) Jale Parla, Ömer Türkeş ve Halim Kara'nın Frederic Jameson'a, Köroğlu ve Türkeş'in Georg Lukacs'a yaptığı atıflar, başka şeylerin yanında edebiyat disiplininin bu teorik tartışmaya odaklandıklarını gösteriyor. Aynı konuyu ele alan tarihçilerin yazdıklarında bu isimlere atıf bulmak mümkün değildir. Oysa Prag Okulu'ndan yetişen anlatıbilimci Lubomir Dolezel'in "olanaklı dünyalar"ı tarihçilerin de işine yarayacak bir yaklaşıma benziyor.

Edebiyatın Omzundaki Melek kitabındaki on iki yazarın onu edebiyatçı. Kitap, genel olarak Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü'nden yolu bir şekilde geçmiş olanların bir ürünü. O yüzden tarihçilerin kullanmayı pek sevdiği konvansiyonel teorik referanslar yok. Yazarlardan sadece Derin Terzioğlu tarih disiplininin geliyor; yalnızca o ve Folklor kökenli sözlü tarihçi Arzu Öztürkmen bugün bir tarih bölümünde çalışıyor. On üç makalenin yedisi (yani 415 makale sayfasının 223'ü, kitabın yarısından fazlası) dergilerde daha önce yayımlanmış.

Mehmet Fatih Uslu, edebî metnin üretildiği âna odaklanan, tarihsel şartlarla edebî metin arasındaki diyaloğu çözmeye çalışan, dolayısıyla tarihyazımının edebiyatı anla-

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi Tarih Bölümü

mayı nasıl şekillendirdiğini gösteren “Yeni Tarihselcilik” adlı eleştiri pratiğini tanıtıyor. *Arzu Öztürkmen*, sözlü tarihin faydalarını anlattığı makalesinde, yazılı kaynakların sözlü köküne, metnin yazıya dökülme ânının etnografik bağlamının metni nasıl sabitlediğine ve hepsinden önemlisi hikâyeleştirmenin diyalojik boyutuna vurgu yapıyor. *Erkan İrmak*, *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi*’nde Ahmet Hamdi Tanpınar’ın birbirine zıt “tarih” ve “edebiyat” algıları arasında gidip geldiğini, çelişik yargılarında “tarih”in “edebiyat”ı hep alt ettiğini gösteriyor. Kitap içinde kitap gibi tam 67 sayfalık “Romana Yazılan Tarih” başlıklı iddialı yazısında Ömer Türkeş, tarihsel romanın dünyadaki ve Türkiye’deki tarihini anlatıyor. 1980’lerden sonraki furyayı yozlaşmışlığa, şimdiyle baş edememeye, tarihe kaçmaya bağlaması, bazen kanonlaştırma gayretlerine girişmiş görünmesi, son cümlede “her tekrarda tarihten biraz daha uzaklaşıyorlar” diyerek kitabın teorik çerçevesiyle bozuşması bir yana, Türkeş bu makaleyle muazzam bir işe soyunmuştur denebilir.

Namık Kemal’in Cezmi romanını tetkike, *senet*, *müstenit*, *tesanüt*, *istinat* ve *mesnet* kelimeleriyle oynayarak başlayan *Fatih Altuğ*’un yazısı, edebî analizde tarihin mükemmel kullanımına nefis bir örnektir. Millennialist bir tavırla hicri onuncu yüzyılın kaotik ahvaline odaklanan Cezmi’nin anlatı zamanı ile yazılma zamanı arasındaki koşutluk, Altuğ’un gösterdiğinden daha derin olabilir. Namık Kemal, eserini sadece 93 Harbi sonrasının travmatik koşullarında değil, aynı zamanda hem Müslümanların *fin de siècle*’ında (hicri 1300 yılı miladi 1882’de başlar) hem de “üç hükümdar yılı” diyebileceğimiz 1876’dan sonra yazmıştır. Altuğ’a göre bu roman, “İslam birliği” uğruna rakip İran’ın iktidar arzusundan vazgeçmesini istiyordu (s.161); ancak dili, Türkçe okuyanları muhatap alıyor. İslam birliğine yapılan atfa bakılırsa, okumuş-yazmış gayr-i Türk ama Müslüman birilerini hedef aldığı hissediliyor. Namık Kemal, yeni padişahın da okuyacağını düşünerek -II.Abdülhamid kendisini özdeşleştirsın diye- iki yaşındayken annesi ölen, insan içine geç karışan bir Cezmi karakteri çiziyordu.

Attila İlhan’ın solculukla milliyetçiliği harmanladığı son romanı *Gazi Paşa*’nın kurmacasallığını, belgeselliğini, didaktisizmini tür (*genre*) ihlalleri üzerinden sorunlaştıran *Erol Köroğlu*, İlhan’ın bu eserinin bir tezli roman, “yani hakikatmiş gibi yapan gerçek dışı bir fantezi” olduğu sonucuna varıyor. İngiliz Kemal serisini türlerin gerilimi temasıyla yazı masasına yatıran *Deniz Aktan Küçük*, Kurtuluş Savaşı anlatılarıyla casusluk türü arasındaki ilişkiye değiniyor. İngiliz Kemal metinleri de tür bakımından kararsızdır ve casus kahramanı gibi “kılıktan kılığa giren anlatılar” vardır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarına odaklanan kadın otobiyografilerini inceleyen *Hülya Adak*’ın yazısı -kompozisyonun saçları dağınık, “sonuç yerine”si yetersiz ve biraz çeviri kokuyor olsa da- söz konusu kadınların “millî tarihe dair ilk elden beyanlarını birer fail değil şahit olarak, birer politik özne değil tabi kılınanlar olarak” ve kendilerini çocuklaştırarak ya da sessizleştirerek yazmış olduklarını ortaya koyması bakımından faydalı bakış açıları sunuyor. Aynı döneme eğilen *Jale Parla*, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra yeni toprakları çekici bir yuvaya dönüştürmek için yola çıkan kahramanların “Anadolu’nun

gerçekleriyle yüzleşmesi” ve “baba gölgesi altındayken büyümenin imkânsızlığı” gibi iki söylemin tüm kurguların ufuklarını kararttığını tespit ediyor. Kemalist kadroların yeniliklere direnen ve kurtarılmayı reddeden Anadolu halkına karşı hissettikleri hırçınlığı barındıran öncül köy romanlarının alegorik yapısının 1970’lerden sonra (*Anayurt Otel*/Yusuf Atılğan, *Tehlikeli Oyunlar*/Oğuz Atay ve *Yeni Hayat*/Orhan Pamuk tarafından) nasıl sökülmeğe başladığını da anlatıyor Parla. *Zeynep Uysal*, kitaptaki ikinci makalesinde Ankara’nın 1930’larda yazılan eserlerde “Türk’ün kiblesi” olarak nasıl imgelendiğini, millî mekân olarak estetize edildiğini, millî toprağın resmi düzeyde nasıl haritalandırıldığını çözümlüyor. Bu kurguda sadece başkent değil, onun merkez figürü Atatürk de ikonlaştırılmıştır.

Orhan Pamuk’un romanlarını yazılma zamanlarında varolan Osmanlı tarihyazımındaki eğilimlerle paralel bir okumaya tabi tutan *Derin Terzioğlu*, makalesinde her iki alandaki maharetini sergiliyor. *Beyaz Kale*’nin tarih açısından hangi genetik mirasın taşıyıcısı olduğunu Grunebaum, Lewis ve Tanpınar ekseninde gösteren Terzioğlu, 1985’te basılan romandaki oryantalist kalıplara, anakronik öğelere, dinle ilgili referansların yokluğuna, gerileme paradigmasına olan sadakate dikkat çekiyor. Uzun bir analizden sonra Terzioğlu, Pamuk’un 1998’de basılan *Benim Adım Kırmızı* romanıyla oryantalist ve Batı-merkezci bakış açısını sürdürdüğünü söyleyerek bitiriyor incelemesini.

Cumhuriyet döneminde tarihsel romanlarda Fatih’in nasıl anlatıldığını irdeleyen *Halim Kara*, siyasi bilinçaltının geçmişin edebî temsilini belirlediğini kronolojik bir örneklemeyle gösteriyor.

Edebiyatın Omzundaki Melek ismini Paul Klee’nin 1920’de yaptığı bir suluboya hakkında Walter Benjamin’in yorumundan alıyor. Ancak okurun gözleri kitapta bu tabloyu boşuna arıyor. Kitabın sonunda indeks de yok, böylece kitabın tamamını okumadan kaytar-mak mümkün olmuyor. Kitapta edebiyat-tarih ilişkisi denince tarih cephesinden akla ilk gelen isimlerden yazı olmaması bir yana, bunlar varolan yazılarda da anılmıyor. Ahmed Refik gibi üsluplarıyla tarihi sevdiren adamlar, Hakan Erdem gibi roman yazan tarihçiler, ya da nitelik olarak Türkiye’de tarihsel romanda ayrı bir çığır açan İhsan Oktay Anar için ayrı bahisler açmaya değmez miydi? Ömer Türkeş’in yazısı bunları kapsayamayacak kadar eski; 2001’de yayımlanmıştı. On yıllık gelişmelerin ya bu yazıda güncellenmesi, ya da ayrıca ele alınması gerekiyordu. Anlaşılan o ki, her yazar elinde hazır pişmiş aşıyla çağırılmış sofraya. Bu aşlarda bazı tatsızlıklar da yok değil. Edebiyat serisinde yayımlanan bir iletişim kitabında edisyonun daha titiz yapılması beklenirdi. Ömer Türkeş’in tarih yazıcısını on defa “vakanüvist” şeklinde “telafuz” etmesi, “Sheakespeare” ya da “biyografik” demesi; Hülya Adak’ın (ya da çevirmeninin) “cürret” yazması göze batıyor. Suç sadece derleyende değil, aynı zamanda yayınevının editöründe ve düzeltmeninde.

Her halükarda edebiyatın tarihle ilişkisi bağlamında şimdiye kadar Türkiye’de çıkan en önemli derlemeyle karşı karşıyayız. Büyük soruları dili konu edinen çeşitli disiplinlerden yararlanarak çözmeyi ifade eden “*linguistic turn*” (dilli dönemeç) artık Türkiye tarihçiliğini de etkilemeye başlayacaktır.